

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

СЕВЕРОИЗТОЧЕН: ИЗТОЧНОБАЛАНСКИ:еркечки

Първоначално този архаичен диалект се е говорил само в две села разположени в най-източната част на Стара планина, близо до Черно море. Двете села, Козичино и Голица, се намират от двете страни на планинското било и спадат към различни административни райони (Голица е в община Долни Чифлик на Варненска област, Козичино е в община Поморие на Бургаска област). Името на диалекта произлиза от старото име на село Козичино – Еркеч.

Географският обсег на диалекта се разширява значително през XIX век, когато жители на двете села се разселват около Поморие, Варна, Балчик и Добрич, като създават нови села или се заселват във вече съществуващи. Тези села, които запазват (или усвояват) еркечкия диалект, се разпознават лесно по характерната реч (най-вече широката гласна /é/ а мястото на големия ер).

Еркечкият диалект обикновено се класифицира като балкански; Бояджиев го определя (заедно с подбалканските) като източнобалкански (Бояджиев 1981). Той обаче се свързва с най-малко една важна черта – застъпниците на ятовата гласна – и с мизийските говори (разположени на север) и с източноруските (разположени на юг). Наред с това еркечкият е познат с уникалното си (според някои „екзотично“) звучене, дължащо се на гласните /é/ и /å/, както и удължения изговор на ударените отворени гласни.

Този диалект е представен в сайта от двете първоначални села, Козичино (К) и Голица (Г), и от село Изгрев (И). Следва списък на особеностите на еркечкия говор, базиран на текстовете от трите населени места, представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например К1 = Козичино 1, Г2 = Голица 2), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява. Отбелязваме, че в сайта има две села с името Изгрев. В сайта те са разграничени със съкращение, показващо в кой регион се намират. Описаното тук село Изгрев е в региона на Варна; в сайта то е означено като ИзгревVar.

Фонетика

- Ятовата гласна под ударение се явява като /'a/ пред твърда сричка и като /'é/ пред мека сричка (т.е. както в книжовния език, но с широко /é/ предхождано от мека съгласна); в краесловието рефлексът е /'a/.

Примери: *л'àn* (К1: 51), *пл'áвəтə* (И2: 5), *ðв'à* (Г5: 22) // *с'èли* (Г3: 175), *ð'èhme* (К1: 125), *излèze* (И2: 14)

- Етимологичното я се развива по същия начин като ятовата гласна.

Примери: *чàса* (Г5: 16), *венчàют* (Г3: 70) // *тəч'èhme* (К1: 30), *ш'èйək* (К1: 152), *ðəməи'èni* (И1: 5), *тənəjùи'èri* (К1: 91)

- Големият ер, голямата носовка и в някои случаи малкият ер са се слели в ударени срички и са заместени с /ē/.

Примери за голям ер: *dēii* (Г3: 80), *вəзгēнəhə* (Г3: 157), *бēчvите* (И1: 9)

Примери с голяма носовка: *mēii:te* (К1: 152), *nēm'ə* (Г3: 164), *mēchi* (И1: 12)

Примери с малък ер: *nēstəp* (Г5: 41), *zēmnət* (Г1: 9); *л'ēсnu* (К1: 36)

Това е по същество същата широка гласна, която се открива в Тетевен (западнобалкански), но в еркечки тя се изговаря по-широко и се явява много по-често.

- Малката носовка се явява в ударени срички като /e/, включително след постталвеолни съгласни (т.е. липсва смесване на носовките).

Примери: *з'ēm'e* (Г5: 62), *жēтveə* (Г3: 32)

- Силабичните плавни съгласни са се развили като в книжовния език, но с гласна /ē/ вместо /ъ/.

Примери: *dērти* (Г1: 2), *krēst'am* (Г3: 51), *trēgnəli* (Г5: 86); *nēl'nim* (И1: 6), *bēl'hume* (Г3: 174)

- В ударени срички гласната /a/ е изтеглена назад до /ā/, промяна, вероятно предизвикана от много широкото произношение на предната гласна /ē/, чието произношение е толкова близо до това на /a/, че навлиза в „аудитивното ѝ пространство“. Разликата между двете гласни се запазва с изтеглане на /a/ назад до /ā/.

Примери: *deca* (Г2: 15), *cipač* (Г6: 27)

- Гласната /u/ се заменя с /'y/ или /ü/ след постталвеолна съгласна; промяната е особено честа пред лабиална съгласна.

Примери: *кумишүйа* (Г2: 18), *жув'èйət* (Г1: 3), *ж'иву* (Г5: 5)

В глаголни окончания промяната се осъществява и след други съгласни.

Пример: *hōd'yj* (Г3: 130)

- Начално ударено /o/ често се замества с /yo/.

Примери: *yōgən'ə* (К1: 92), *yōc'əm* (Г2: 15)

- Често изпадане на неударени гласни.

Примери: *vuyñicte* (Г5: 76), *būçte* (К1: 98)

- Когато предходната съгласна е континуантна, тя често се удължава. Този процес, наричан тук „вокално-консонантно сливане“, е особено чест при сонорните съгласни.

Примери: *hərmān:te* (Г3: 42), *ч'èmitr: te* (Г5: 8), *ч'èl: my* (К1: 98), *mēii: te* (К1: 152)

- Съгласната /x/ е заменена от /h/ във всички позиции.

Примери: *hýrka* (Г3: 22), *hрənētə* (К1: 53), *prið'ah* (Г3: 8)

- Съгласната /f/ редовно се заменя с /h/.

Примери: *kərtòhēnə* (Г5: 85), *còhua* (Г5: 53), *чүhm* (К1: 8)

- Меките съгласни може да се появяват в краесловие.

Примери: *ð'ècem'* (Г2: 16), *dèn'* (И2: 9), *þraħħan'* (К1: 39)

- Съгласната /l/ се палатализира пред меки съгласни.

Примери: *kòl'č'eto* (Г5: 31), *dèl'g'u* (К1: 155)

- Групата /ðn/ е асимилирана в /nn/

Примери: *glānni* (Г5: 74), *enni* (К1: 3), *għunna* (Г4: 12)

- Групата /mn/ се дисимилира до /vn/

Примери: *zənħuñ'yu* (Г3: 83), *umēvñet* (Г5: 69)

- Съгласната /v/ се запазва само пред предни гласни. Тя се заменя с /j/ пред непредни незакръглени гласни и изпада пред закръглени гласни.

Примери: *vìdel* (Г5: 75), *vèshти* (К5: 50), *trəvētə* (Г5: 54) // *jādi* (К1: 108), *jħàčim* (К2: 2), *jṛäčkə* (Г5: 8) // *kəkō* (Г2: 24), *yđētə* (Г3: 139)

- Съгласната /ü/ се заменя с /v/ след закръглена гласна.

Пример: *stuv'ā* (Г5: 3)

Ударение

- Ударението е неподвижно в плуралните форми на едносрични съществителни от мъжки род.

Примери: *ȝolovi* (Г3: 88), *mējxite* (К1: 143)

- При двусричните съществителни от женски род ударението е отнетнато само във формите за множествоно число.

Примери: *ȝenād* (Г5: 36); *swini* (Г6: 37), *ðifi* (И1: 23), *bēl'hume* (Г3: 174), *ȝeñ:me* (З: 144)

- Върху членът за множествоно число често се появява вторично ударение; то се появява, макар и по-рядко, и върху члена за женски и среден род.

Примери: *hərmān:me* (Г3: 42), *swiñistē* (Г5: 76), *kɔzintā* (К2: 116), *u'el:my* (К1: 98)

- Клитични форми (кратки местоимения, възвратни частици, сегашни форми на глагола „съм“) получават ударение след съюзите „като“ и „ако“. За това явление използваме термина „допълнително ударение“.

Примери: *kəm niżi zekarrəħa* (Г5: 37), *kəm cè uprukmt'ù* (К2: 11), *kəm cè rəsm 'èli* (Г3: 104) // [в текстовете в сайта няма пример за „ако“]

Морфология

- Окончанието за множествоно число е /-u/, но в няколко случая, всичките в Голица, се явява /-e/.

Примери: *писъри* (Г3: 66), *курбани* (Г3: 143), *тәпәйүн'әри* (К1: 91) // *шмайзере* (Г5: 38), *камидне* (Г5: 26)

- Във плурални на съществителни от мъжки род се явява членът */-mo/*, макар и рядко.

Пример: *комунистetu* (Г5: 24)

- Окончанието на съществителните от женски род под ударение съвпада с рефлекса на голямата носовка, в случая */ê/*. Съществителни, означаващи лица, окончат на */-a/*.

Примери: *рәкѣ* (И1: 8), *тревѣтә* (Г4: 54) // *женâ* (Г5: 36)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н.казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В този диалект старата именителна форма на */-a/* се е наложила като новата единствена форма за единствено число за съществителните означаващи лица, докато казус генералис се е наложил като новата единствена форма за всички други съществителни от женски род.

- Някои нечленувани прилагателни се явяват в дългата си форми.

Пример: *другий* (Г3: 82)

- Винителната форма на третоличното местоимение се използва като показателно местоимение.

Примери: *н'ёго дён'* (Г5: 25), *н'ёгу плàт* (К1: 143), *нёйа годына* (Г3: 96)

- Частицата “да” често изпада в отрицателните форми за бъдеще време.

Примери: *н'емә стыгэм* (К1: 22), *н'емә ѫмә* (К1: 26) // *н'ёмә дә устàне* (Г4: 6)

- При някои глаголи се използва имперфективизиращият суфикс */-га-/*.

Примери: *изнам'аргәме* (К1: 15), *зәпàлгә* (Г5: 102)

Литература:

Бояджиев 1981: Тодор Бояджиев. Диалектите на българския език. *Българският език – език на 13- вековна държава*. Народна просвета, София, 52-70.

Георгиев, Г. Еркечаните и техният говор. *Известия на Семинара по славянска филология*, 2, 1908, 133-200.

Стойков, Ст. Днешното състояние на еркечкия говор. *Известия на Института за български език*, 4, 1955, 229-367.